

Wstęp

W początkach XX wieku rosyjska slawistyka była dojrzałą i wciąż rozwijającą się dyscypliną nauk humanistycznych, bez wątpienia cieszącą się uznaniem nie tylko w Rosji, ale też poza jej granicami. Rosyjscy uczeni inicjowali międzynarodowe zjazdy slawistów, a pomysł serii prac naukowych składających się na monumentalną *Encyklopedię filologii słowiańskiej* wysunięty przez Vatroslava Jagicia mógł być realizowany przede wszystkim w Rosji.

Rewolucja październikowa przerwała naturalny rozwój rosyjskiej slawistyki. Nowa państwowa ideologia, która aktywnie, a nawet agresywnie wdarła się do nauk humanistycznych, traktowała naukę opartą na pozaklasowym pojęciu etnicznego pokrewieństwa narodów co najmniej bardzo podejrzliwie. Idea zaś wspólnoty słowiańskiej, uzasadniająca konieczność szczególnego zainteresowania słowiańską historią i kulturą, była do końca lat 30. niepotrzebna nowej władzy i uznana za szkodliwą zarówno z punktu widzenia polityki zagranicznej, jak i wewnętrznej. Stosunek uczonych do slawistyki wywoływał u władz widmo „reakcyjnego słowianofilstwa” lub – jeszcze gorzej – „panslawizmu”. W dodatku badania tradycji cyrylo-metodiańskiej, języka staro-cerkiewno-słowiańskiego i zabytków średniowiecznej literatury bogoburcze władze traktowały jako „popowszczyznę”.

Mimo że podczas Wielkiej Wojny Ojczyźnianej nastąpiła rehabilitacja pojęcia słowiańskiej wspólnoty, wymienione okoliczności długo były przeszkodą w badaniach historii przedwojennego słowianoznawstwa, szczególnie okresu lat 20., kiedy jeszcze nie były wyraźnie widoczne jakiegś zasadniczej zmiany w tradycyjnej, filologicznie zorientowanej slawistyce¹. Ważną tezą

---

1 Zob. *Słowianowiedzenie w doriewolucyjnoej Rosji. Bibliograficzny słowar'*, Moskwa 1979.

uzasadniająca prace uczonych formacji przedrewolucyjnej było twierdzenie o przyjęciu i opanowaniu przez nich marksistowskiej ideologii i metodologii, co *a priori* traktowano w interesującym nas czasie jako najważniejsze osiągnięcie sławistyki². Jednocześnie ogólnie potępiano takie kierunki w językoznawstwie, literaturoznawstwie i historii, jak marryzm, wulgarna socjologia i „szkoła Pokrowskiego”, uważane za marksistowskie i oficjalnie popierane przez władze.

Prace poświęcone badaniom rzeczywistego stanu sławistyki w okresie porewolucyjnym, w szczególności w Akademii Nauk, były dosyć rzadkie i miały przeważnie charakter przeglądowy, mimo że sięgano do źródeł archiwalnych³. Czynnio pierwsze próby określenia nowych kierunków w sławistyce, które powstawały poza Akademią i które odchodziły od tradycyjnego filologicznego rozumienia przedmiotu⁴.

W połowie lat 80. w artykułach ogólnie ujmujących osiągnięcia historii rosyjskiego sławianoznawstwa dostrzegano znaczne sukcesy w opisie okresu przed 1917 rokiem, ale badań epoki radzieckiej jako aktualnego tematu zbyt mało nie eksponowano⁵. Prace z lat 80. dotyczyły zasadniczo funkcjonowania sławistyki jako dyscypliny naukowej i przedmiotu nauczania na uniwersytetach w Moskwie i Leningradzie⁶.

2 W.A. Dżakow, *O niektórych aspektach rozwoju sławistyki w 1918–1939 latach*, „Sowietskoje sławianowiedienije” 1981, Nr 1, s. 78–92; idem, *Ważniejsze cztery rozwoju sławianowiedzenia w 1918–1939 latach* [w:] *Sławianoznawstwo w okresie międzywojennym (1918–1939)*, red. M. Basaj, S. Urbańczyk, Wrocław 1989, s. 9–28.

3 K.I. Łogaczew, *Sowietskoje sławianowiedienije do sieriediny 1930-ych gg.*, „Sowietskoje sławianowiedienije” 1978, Nr 5, s. 91–103. Niestety, pozostała nieopublikowana znaczna część badań tego autora zawartych w jego rozprawie kandydackiej *Pierwyj etap rozwoju sowietskogo sławianowiedzenia (Sławistyczne ucześnie dżienije Akadimii nauk w 1917–1934 gg.)*, Moskwa 1979.

4 A.N. Goriainow, *Sowietskaja sławistika 1920–1930-ych godow* [w:] *Issledowanija po istoriografii sławianowiedzenia i bałkanistyki*, Moskwa 1981, s. 5–21.

5 W.A. Dżakow, *O sostojanii i pierspektiwach issledowanij po istorii sławistyki*, „Slavia Orientalis” 1987, t. 36, Nr 3–4, s. 405–415.

6 A.N. Goriainow, *O podgotowkie sławistycznych kadrow w Leningradskom uniwersitetie* [w:] *Istoriograficzeskije issledowanija po sławianowiedieniju i bałkanistike*, Moskwa 1984, s. 261–283; idem, *Iz istorii uniwersitetskij sławistyki w pierwoje diesiatiletije sowietskij wlasti* [w:] *Woprosy istorii sławian. Istorija zarubieżnych sławian w sowietskij istoriografii*, Woroneż 1986, s. 128–138; K.I. Łogaczew, *Sławistika w Pietrogradskom-Leningradskom uniwersitetie w gody sowietskij wlasti* [w:] *Sławianskaja filologija. KX Międzynarodnemu sjezdu sławistów. Mieżwuzowskij sbornik*, Leningrad 1988, s. 51–93; A.N. Goriainow, *Sławianowiedienije w Moskowskom uniwersitetie (1917–1927): iz istorii priepodawanija sławistycznych disciplin i organizaciji Cykla jużnych i zapadnych sławian*, „Sowietskoje sławianowiedienije” 1989, Nr 4, s. 51–61; idem, *Cykl jużnych i zapadnych sławian MGU*

Podjęto też wtedy i ukończono prace nad biobibliograficznym słownikiem *Sławianowiedienije w SSSR*⁷, którego przygotowanie było bardzo ważnym przedsięwzięciem wydawniczym w badaniach historii dyscypliny⁸. Słownik opisuje stan rodzimej sławistyki pod koniec epoki radzieckiej, tzn. w 1987 roku. Artykuł wstępny, poprzedzający część hasłową, zawiera przegląd rozwoju słowianoznawstwa po rewolucji. Można w nim znaleźć zarówno tradycyjną już tezę o przedrewolucyjnych uczonych stopniowo przyjmujących metodologię marksistowską, jak i wprost podaną informację o „przyjętym” przez kierowników nauki radzieckiej w latach 20. „negatywnym stosunku” do uczonych ze starej szkoły. Napisano też o „rozpasaniu” politycznych represji lat 30., mającym wpływ na rozwój sławistyki.

Zaproponowana w przywołanym artykule periodyzacja historii radzieckiej sławistyki ogranicza jej pierwszy etap do lat 1917–1941, ale w rzeczywistości w rozdziałach poświęconych poszczególnym dyscyplinom sławistycznym referowanie zaczyna się od roku 1930. Wyjątkiem jest rozdział *Rozwój językoznawstwa słowiańskiego*⁹, co całkiem zrozumiałe, ponieważ rzeczywiste osiągnięcia nauki lat 20., które do dziś zachowały swoją wartość, są w zasadzie dziełem filologów. Zarówno przed rewolucją, jak i w latach 20. filologia słowiańska utrzymała swoje miejsce podstawy słowianoznawstwa, a jej przedstawiciele poziomem naukowym i liczebnością przewyższali pozostałych słowianoznawców.

Po zakończeniu prac nad słownikiem z inicjatywy jego redaktora Władimira A. Djakowa główny wysiłek pracy oddziału Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki „przenosi się na badania słowianoznawstwa w okresie radzieckim”¹⁰.

Dopiero postępujące od końca lat 80. słabnięcie kontroli państwowo-ideologicznej, a wkrótce zupełna jej likwidacja pozwoliły rozpocząć prace nad rekonstrukcją pełnego obrazu radzieckiego słowianoznawstwa przed wojną.

(1927–1930) [w:] *Piat'diesiat let istoriczeskoj stawistiki w Moskowskom gosudarstwiennom uniwersitetie*, Moskwa 1989, s. 13–33.

7 *Sławianowiedienije w SSSR. Izuczenie jużnych i zapadnych sławian. Biobibliograficzeskij stowar'*, New York 1993.

8 W.A. Djakow, *O sostojanii i perspektiwach issledowanij po istorii stawistiki*, „Slavia Orientalis” 1987, t. 36, Nr 3–4, s. 406.

9 Zob. *Sławianowiedienije w doriewolucyjnojoj Rosii...*

10 L.E. Gorizontow, *Put' istorika* [w:] *Djakow Władimir Anatoljewicz (1919–1995)*, Moskwa 1996, s. 22.

Otworzyła się możliwość badań nad tak bolesnymi problemami jak represje wobec sławistów i ich nauki. Za pierwszą próbę tego rodzaju można uznać artykuł najstarszego wówczas filologa sławisty Samuila B. Bernsztejna, który był świadkiem opisywanych przez siebie zdarzeń¹¹. Opracowanie zagadnienia w nowych warunkach, z oparciem się na materiałach archiwalnych, które stały się wówczas dostępne, kontynuowali inni badacze¹². Przedmiotem zainteresowania uczonych stała się też analiza stosunków na płaszczyźnie ideowo-metodologicznej między sławianoznawstwem jako dziedziną wiedzy a państwem¹³. Pojawiły się studia o ogólniejszym charakterze, monografie¹⁴ i artykuły¹⁵ dające podstawę szczegółowszej periodyzacji przedwojennych dziejów sławistyki.

Uwagę badaczy przyciągali przede wszystkim wybitni przedstawiciele sławianoznawstwa, na których życie i pracę radziecka rzeczywistość wpłynęła szczególnie negatywnie¹⁶. Podejmowano próby spojrzenia na losy uczo-

-
- 11 S.B. Bernsztejn, *Tragiczeskije stranicy iz istorii slawianskoj filologii (30-je gody XX wieka)*, „Sowiet-skoje slawianowiedienije” 1989, Nr 1, s. 77–82.
  - 12 A.N. Goriainow, *Slawianowiedy – żertwy riepriesij 1920-ch–1940-ch godow. Niekotoryje niezwiestnyje stranicy iz istorii sowietsoj nauki*, „Sowiet-skoje slawianowiedienije” 1990, Nr 2, s. 78–89; idem, *Jeszczoz raz ob „Akadiemczeskoj istorii”*, „Woprosy istorii” 1990, Nr 1, s. 180–181; idem, „Leningrad-szkaja prawda” – kollektiwnyj organizator „wielikogo pierieloma” w Akadiemii nauk, „Wiestnik AN SSSR” 1991, Nr 8, s. 107–114; Je.P. Aksionowa, „Izgnannoje iz stien Akadiemii”: N.S. Dierżawin i akadiemczeskoje slawianowiedienije, „Sowiet-skoje slawianowiedienije” 1990, Nr 5, s. 69–81; M.A. Robinson, D.P. Pietrowski, N.N. Durnowo i N.S. Trubieckoj: *problema jewrazijstwa w kontiektie „Diela slawistow” (po materiatam OGPU-NKWD)*, „Slawianowiedienije” 1992, Nr 4, s. 68–82; F.D. Asznin, W.M. Alpatow, „Dielo slawistow”: 30-je gody, Moskwa 1994.
  - 13 M.A. Robinson, *Gosudarstwennaja polityka w sfierie nauki i otieczestwiennoje slawianowiedienije 20-ch godow* [w:] *Issledowanija po istoriografii stran Centralnoj i Jugo-Wostocznoj Jewropy*, Moskwa 1991, s. 111–134; idem, *Pierielom w dowojennom sowiet-skom slawianowiedienii. Ideologo-tieoreticzeskije aspekty* [w:] *L’idea dell’unita e reciprocita slava e il suo ruolo nello sviluppo della slawistica. Ideeja slawianskoj wzaimnosti i jeje rol w razwitiu istorii slawistiki. Doklady konfieriencii Komissii po istorii slawistiki MKS*, Urbino 28 IX–1 X 1992, Roma 1994, s. 93–107; idem, *Wlijanije ideologii na izuczenije literatury ruskogo sriedniewiekowja* [w:] *Veda a ideologija w dejnách slawistiki. Materiály z konferencie Stará Lesná, september 1997*, Bratislava 1998, s. 122–135; idem, *Stawisty i „nowaja rieligija” wmiesto nauki (1920-je–naczało 1930-ch godow)*, „Slawianskij almanach” 2003, Moskwa 2004, s. 204–243.
  - 14 Je.P. Aksienowa, *Oczkeri istorii otieczestwiennoego slawianowiedienija. 1930-je gody*, Moskwa 2000.
  - 15 M.A. Robinson, *Russkaja akadiemczeskaja elita: sowiet-skij opyt (koniec 1910-ch–1920-je gody)*, „Nowoje literaturnoje obozrienije” 2002, Nr 53, s. 159–198.
  - 16 A.N. Goriainow, A.W. Ratobylska, D.Je. Jegorow: *naucznaja diejatielnost’ i slawisticzeskije issledowanija* [w:] *Issledowanija po istoriografii stran Centralnoj i Jugo-Wostocznoj Jewropy*, Moskwa 1991, s. 80–11; M.Ju. Dostal, Je.F. Karski w gody „sowietizacii” Akadiemii nauk, „Izwestija Akadiemii nauk. Sierija literatury i jazyka” 1995, t. 54, Nr 3, s. 77–82; M.A. Robinson, K.Ja. Grot – *obszczestwiennyje wzglady i sud’ba w naukie (naczało 30-ch godow)*, „Slawianskij almanach” 1997, Moskwa 1998,

nych tamtych czasów, sięgając do zachowanych spuścizn epistolograficznych¹⁷. Pojawił się temat rosyjskiej slawistycznej emigracji i jej kontaktów z kolegami w ojczyźnie¹⁸. Zapoczątkowano badania ośrodków sławianoznawczych lat 20.¹⁹ i początku lat 30.²⁰, mocnych wahań w ocenianiu przez radziecką historiografię dawniejszych wybitnych szkół slawistycznych²¹, losów szkół, które trwały w nowych warunkach²². Na światło dzienne wydobyto nadzwyczaj cenne pamiętnikarskie zapiski S.B. Bernsztejna i jego wspomnienia²³.

Diametralna zmiana sytuacji w rosyjskiej nauce sprzyjała pojawieniu się na posiedzeniach Komisji Historii Sławistyki przy Międzynarodowym Kongresie Sławistów referatów poświęconych historii sławianoznawstwa w ZSRR. Co bardzo znamienne, na trzech konferencjach zorganizowanych przez Komisję: „Idea wspólnoty sławiańskiej i jej rola w rozwoju historii slawistyki” (Urbino, Włochy, 1992), „Nauka i ideologia w historii slawistyki” (Stara Lesna,

-
- s. 196–210; idem, *Akademik A.A. Szachmatow: poslednije gody žyzni (K biografii uczonego)*, „Sławianskij almanach” 1999, Moskwa 2000, s. 189–203.
- 17 M.A. Robinson, *Sud'ba stawianskoj fitologii glazami uczonego (Po pismam G.A. Ilinskiego)* [w:] *Slawistika SSSR i russkogo zarubiežja 20–40-ch godow XX wieka*, Moskwa 1992, s. 78–90; M.A. Robinson, L.I. Sazonowa, *O sud'bie gumanitarnoj nauki w 20-je gody po pismam W.N. Pierietca M.N. Spieranskomu*, „Trudy otdiela driewnierusskoj literatury RAN”, Sankt-Pietierburg 1993, t. 48, s. 458–471; Je.P. Aksienowa, *Sud'by sowietskogo slawianowiedienija pierwoj połowiny 1930-ch godow w pismach otieczestwiennych slawistow* [w:] *Pieriepiska slawistow kak istoriczeskij istocznik. Sbornik naucznych statiej*, Twier' 1995, s. 120–133; G.S. Barankowa, *K istorii sozdanija wtorogo izdanija „Praslawianskoj grammatiki” G.A. Ilinskiego*, „Russkij jazyk w naucznom oswieźczenii” 2002, Nr 2 (4), s. 211–248.
- 18 M.Ju. Dostal, *Rossijskije slawisty-emigranty w Bratisławie*, „Sławianowiedienije” 1993, Nr 4, s. 49–62; M.Ju. Dostal, M.A. Robinson, *Pis'ma R.O. Jakobsona M.N. Spieranskomu i L.N. Szerberie*, „Izwiestija Akademii nauk. Sierija literatury i jazyka” 1995, t. 54, Nr 6, s. 63–71; A.N. Goraiinow, M.Ju. Dostal, A.L. Pietrow i jego naucznyje slawisticeskije pojezdki 1920-ch godow. *Iz pisiem i dokumentow russkich i czeszkich archiwow* [w:] *Pieriepiska slawistow kak istoriczeskij istocznik. Sbornik naucznych statiej*, Twier' 1995, s. 94–119; M.A. Robinson, *Pis'ma na rodinu: uczonyje emigranty i rossijskaja slawisticeskaja elita (20-je gody)*, „Sławianskij almanach” 2000, Moskwa 2001, s. 211–235; idem, *Russkije slawisty-emigranty i ich kontakty 20-ch godow s kolegami, ostawszimisja na rodinie (po materialam pieriepiski)* [w:] *Emigracja rosyjska. Losy i idee*, red. R. Bäcker, Z. Karpus, Łódź 2002, s. 135–150.
- 19 M.A. Robinson, *Otdielenije russkogo jazyka i slowiesnosti w pieriod rieformirowanija Akademii nauk (1920-je gody): wzglad iznutri*, „Sławianskij almanach” 2001, Moskwa 2002, s. 234–262; idem, *Otdielenije russkogo jazyka i slowiesnosti Rossijskoj Akademii nauk (koniec 1910-ch–1920-je gody)* [w:] *Histoire de la slavistique. Le rôle des institutions. Istorija slawistiki. Rol naucznych uczeźdzenij*, Paris 2003, s. 68–87.
- 20 O losach Instytutu Sławianoznawstwa zob. Je.P. Aksienowa, *Oczerki istorii...*
- 21 M.A. Robinson, *W.I. Lamanski i jego istoriosofskij traktat „Tri mira Azijsko-Jewropiejskiego materika”*, „Sławianskij almanach” 1996, Moskwa 1997, s. 90–106.
- 22 Idem, *Akademik W.N. Pierietc – uczennik i ucziitel*, „Sławianskij almanach” 2002, Moskwa 2003, s. 178–236.
- 23 S.B. Bernsztejn, *Zigzagi pamiaty. Wspominanija, dniewnikowyje zapisi*, publ. M.Ju. Dostal i A.N. Goraiinow, Moskwa 2002.

Słowacja, 1997), „Rola instytucji i organizacji naukowych w światowej slawistyce” (Paryż, 2001) – pięć referatów dotyczyło przedwojennej historii radzieckiej slawistyki²⁴, a tylko trzy poświęcone były czasom powojennym²⁵.

***

Jak wiadomo, statut Cesarskiej Petersburskiej Akademii Nauk z 1836 roku określał jej członków jako „przodujący uczony stan w Cesarstwie Rosyjskim” („pierwienstwujuszczetje uczonoje sosłowije w Rossijskoj imperii”). Do roku 1917 Akademia składała się z 41 członków rzeczywistych²⁶, którzy razem z licznymi członkami korespondentami tworzyli naukową elitę Rosji. Przedstawiciele nauk humanistycznych gromadzili się w dwóch spośród trzech wydziałów Akademii.

Badania z zakresu rosyjskiej oraz szeroko rozumianej słowiańskiej filologii skupione były w Wydziale II – Języka Rosyjskiego i Literatury (Otdielenije russkogo jazyka i słowiesnosti – ORJaS), wiodącym prym w Akademii. Od końca XIX wieku stał się on nie tylko centrum badań slawistycznych w samej Rosji, ale zajmował główną pozycję „w organizacji pracy naukowej w slawistyce w całej Europie”²⁷.

Właśnie losy tej części naukowej społeczności słowianoznawców, skupionej do chwili narodzin epoki radzieckiej w Akademii Nauk, są do dziś najmniej poznane. Zadaniem tej książki jest zbadanie historii ojczystego słowianoznawstwa od 1917 roku do początku lat 30. – a więc tego okresu, który z powodów wspomnianych wyżej był dotychczas nieznany. Poza naszymi

24 A.N. Goriainow, *Traktowka sławianskoj wzaimnosti i sławjanowiedienija sowietskimi uczonymi (1920–1930-je gody)* [w:] *L’idea dell’unita...*, s. 81–92; M.A. Robinson, *Pierielom...*; idem, *Wlijanije ideologii...*; G. Cychun, *Institut bieforuskoj kultury (Inbielkult) i naczało bieforuskoj slawistiki* [w:] *Histoire de la slavistique...*, s. 45–55; M.A. Robinson, *Otdielenije russkogo jazyka...*

25 G. Brogi Berkoff, *Some Remarks on the IV International Congress of Slavists held in Moscow in 1958* [w:] *Veda a ideológia w dejinách slavistiky...*, s. 22–37; E. Egeberg, *Iskluczenije norwieżskiego slawista Olafa Brocha iz rjadow AN SSSR* [w:] *Veda a ideológia w dejinách slavistiky...*, s. 136–139; A.S. Mylnikow, *Niezawisimoje objedinenije slawistow w sowietskom Leningradie (1976–1989)* [w:] *Histoire de la slavistique...*, s. 122–128.

26 *Akadiemija nauk SSSR. Kratkij istoriczeskij oczerk*, Moskwa 1974, s. 277.

27 L.P. Łaptiewa, *Organizacija slawisticeskich issledowanij w ramach Otdielenija russkogo jazyka i słowiesnosti Akadiemii nauk* [w:] *Sławianowiedienije w doriewolucyjnojj Rosii. Izuczenije jużnych i zapadnich sławian*, Moskwa 1988, s. 345.

zainteresowaniami pozostają zjawiska i procesy, które zdecydowały o stanie dyscypliny: zasadniczo zmieniające się stosunki między władzą a nauką i konfrontacja tradycji naukowych oraz nowej ideologii i metodologii.

Na nie mniejszą uwagę zasługują zagadnienia dotyczące stosunku do głównych dawniejszych szkół naukowych i ich mistrzów: z jednej strony ciągłości owych szkół i tradycji, z drugiej – ich unicestwienia, funkcjonowania szkół powstałych w nowych warunkach.

Nigdy wcześniej nie rozważano historii likwidacji Wydziału II Akademii Nauk jako samodzielnej struktury naukowej, zagadnień związanych z wyborami do Akademii uczonych sławistów, stosunków między uczonymi, którzy wylegali, a elitami akademickimi w ZSRR. Dogłębnego rozpatrzenia domaga się wątek strażników tradycji akademickich i burzycieli owych tradycji, a także zagadnienia etyki zawodowej.

Na historię każdej nauki składają się nie tylko dzieje idei, koncepcji, badań, ale też losy instytucji naukowych i uczonych. Te ostatnie przedstawia się w niniejszej książce na tle ogromnych materialnych trudności i terroru pierwszego porewolucyjnego pięciolecia, które bardzo dramatycznie odbiły się na stanie sławianoznawstwa i spowodowały wielkie straty osobowe. W rezultacie wstrząsów, jakie przeszła wówczas Rosja, nastąpiła dezorganizacja nauki, a sławistyka podzieliła się na krajową i emigracyjną.

W interesującym nas czasie nastąpiło radykalne przeobrażenie społeczeństwa, ogłoszono jednolitą ogólnopaństwową ideologię zbudowaną na zasadach klasowości i internacjonalizmu, a w nauce zaczęto wprowadzać jednolitą marksistowską metodologię. Te kataklizmy w sposób zasadniczy odbiły się na całej rosyjskiej humanistyce, na szkołach wszystkich poziomów i na „twierdzy” nauki – Akademii oraz na losach elity ojczystego sławianoznawstwa.

Podstawowym materiałem niniejszych badań są listy około 60 uczonych, głównie sławistów, także ich kolegów – przedstawicieli innych dyscyplin humanistyki²⁸. Cała wykorzystana korespondencja znajduje się w zbiorach archiwalnych. Zbadano około 40 zespołów przechowywanych w archiwach

---

28 Członkami rzeczywistymi Akademii i członkami korespondentami w interesującym nas czasie było 37 uczonych (15 z nich zmarło przed 1935 r.). Pozostałych 20 albo już było, albo w przyszłości zostało profesorami czołowych krajowych i zagranicznych uniwersytetów, natomiast czterej osiągnęli wysoką pozycję w AN ZSRR.

i oddziałach rękopisów bibliotek Sankt Petersburga i Moskwy: petersburska filia Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk, Rosyjskie Archiwum Państwowe Literatury i Sztuki, Instytut Literatury Rosyjskiej (Dom Puszkina) RAN, Rosyjska Biblioteka Państwowa, Rosyjska Biblioteka Narodowa, Archiwum RAN, Centralne Archiwum Państwowe Sankt Petersburga.

Listy poszczególnych uczonych różnią się od siebie zarówno pod względem wartości informacyjnej, jak i liczby – spuścizny zawierają ich od kilku do kilkuset. Datowanie prawie wszędzie jest niezbyt dokładne – pomieszenie starego i nowego stylu u wielu autorów można zauważyć do końca badanego okresu. Zdarzają się luki w korespondencji albo spowodowane niewłaściwym przechowywaniem dokumentów, albo też – co daje się zauważyć – wynikające z niszczenia listów przez samych uczonych lub będące skutkiem zarkwirowania ich przez organy ścigania. Nie zachowały się natomiast spuścizny osób represjonowanych. Dodatkową trudnością jest stan fizyczny nośników informacji. Jakość papieru i atramentu jest poniżej wszelkiej krytyki, dlatego część tekstów w całości lub częściowo nie dała się odcyfrować. Nie ułatwia też pracy z rękopisami używanie nieraz przez ich autorów kolorowego atramentu lub ołówka. Niektóre listy są uszkodzone przez wilgoć, a tekst bywa całkiem rozmyty, niekiedy zaś atrament przesiąkł przez papier, co uniemożliwiło odczytanie tekstu na drugiej stronie karty, a nawet na następnej karcie, na której odbił się tekst z poprzedniej.

Epistolograficzna spuścizna wielkich filologów i historyków jest bardzo ważnym źródłem dla rozmaitego rodzaju badań historycznych. Powstały już prace dotyczące specyfiki wykorzystania danego źródła w badaniach historycznych nad okresem przedrewolucyjnym²⁹, warto też wspomnieć o publikacji poświęconej właśnie korespondencji sławistów³⁰.

O możliwościach, jakie stwarzają badania spuścizny epistolarnej, można wnioskować na przykładzie znakomitego rosyjskiego uczonego Nikołaja S. Trubieckiego.

29 Ju. M. Kritski, *Epistolarnoje nasledije istorikow kak istoriograficzeskij istocznik (sieriedina XIX w. – 1917)*, „Istorija i istoriki” 1973, Moskwa 1975, s. 85–112.

30 *Pieriepiska sławistów kak istoriczeskij istocznik. Sbornik naucznych statiej*, Twier’ 1995.

Właśnie tu – zauważa W.N. Toporow – najlepiej uwidoczniają się ludzkie cechy ich autora – poprzez dane biograficzne, treść listów, słowa, ton, tj. przez to wszystko, co składa się na styl jednostki³¹.

Korespondencja uczonych interesującego nas okresu i środowiska, bezcenne źródło poznania prawie wszystkich aspektów ich życia i działalności, ma cechy odmienne od listów poprzedniej epoki. W państwie, w którym oficjalnie proklamowaną formą rządów była dyktatura, dla wielu uczonych osobista korespondencja z ludźmi bliskich im przekonani lub z kolegami, nawet niekoniecznie podzielającymi ich poglądy, ale należącymi do tego samego naukowego środowiska (związanego wspólnotą zawodowych i służbowych interesów lub stosunkami nauczyciel–uczeń), stawała się jedyną przestrzenią, w której mogli swobodnie wyrażać swoje myśli.

Dopiero w listach można spotkać szczerze sądy o sprawach polityki, zorientować się w prawdziwym stosunku uczonych do „reform” w nauce, do nowych ideologicznych i metodologicznych fetyszy zalecanych przez władze do obowiązkowego przyjęcia. W korespondencji ludzi będących elitą rosyjskiego słowianoznawstwa, odznaczających się rozległością horyzontów intelektualnych, pryncypialność łączy się z tolerancją, ale też pojawiają się niekiedy ostro sformułowane sądy. Zawarte w niej poglądy nie są pozbawione, rzecz jasna, piętna subiektywności, ale tym pełniejsze i bardziej obiektywne są nasze wyobrażenia o uczonych, z tak wielką boleścią konstatujących degradację nauki, tak niedawno jeszcze wspaniałej. Jak słusznie zauważył W.N. Toporow:

Jeśli o Trubieckim jako uczonym i myślicielu myślimy przede wszystkim na podstawie jego opublikowanych prac, to o Trubieckim jako o człowieku obecnego pokolenia mogą sądzić na podstawie jego listów³².

To właśnie listy stwarzają możliwość pokazania, jakie działania nowego reżimu i jakie warunki socjalistycznego życia wpływały na postrzeganie rzeczywistości

---

31 W.N. Toporow, *Nikołaj Siergiejewicz Trubieckoj – uczonej, myśliciel, czetowiek (k stoletiju so dnia roždienija)*, „Sowietskoje sławianowiedienije” 1991, Nr 1, s. 94.

32 Ibidem.

przez wielkich uczonych. Duża ilość cytatów z korespondencji, które zostały wprowadzone do tekstu książki, pozwala usłyszeć głosy samych uczestników zdarzeń, ze wszystkimi ich osobliwościami, w tym ze swoistym słownictwem.

W pracy wykorzystano ponadto zapisy z dzienników, wspomnienia, dokumenty Akademii Nauk (protokoły posiedzeń, postanowienia itd.), a także materiały dotyczące działań organów represji i wyższych instancji partyjnych. Zakres wykorzystanych źródeł pozwala umieścić temat opracowania na ogólnym tle historii Akademii Nauk.

Książka ta jest poświęcona życiowej i naukowej drodze akademików i członków korespondentów Wydziału Języka Rosyjskiego i Literatury, znakomych rosyjskich filologów sławistów³³ oraz ich bliskich kolegów humanistów.

* * *

Za miły obowiązek uważam wyrażenie głębokiej wdzięczności za pomoc w pracy, jakiej udzielali mi moi koledzy: Jelena P. Aksionowa, Natalia A. Bogajewa, Andriej N. Goriainow, Marina Ju. Dostal oraz współpracownicy sanktpetersburskiej Filii Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk.

---

33 Większość tych uczonych dzięki swym badaniom zajęła godne miejsce w historii słowianoznawstwa. Oceny ich prac i bibliografia zob. *Sławianowiedienije w doriewolucyjnojoj Rosii...*; *Sławianowiedienije w SSSR...*